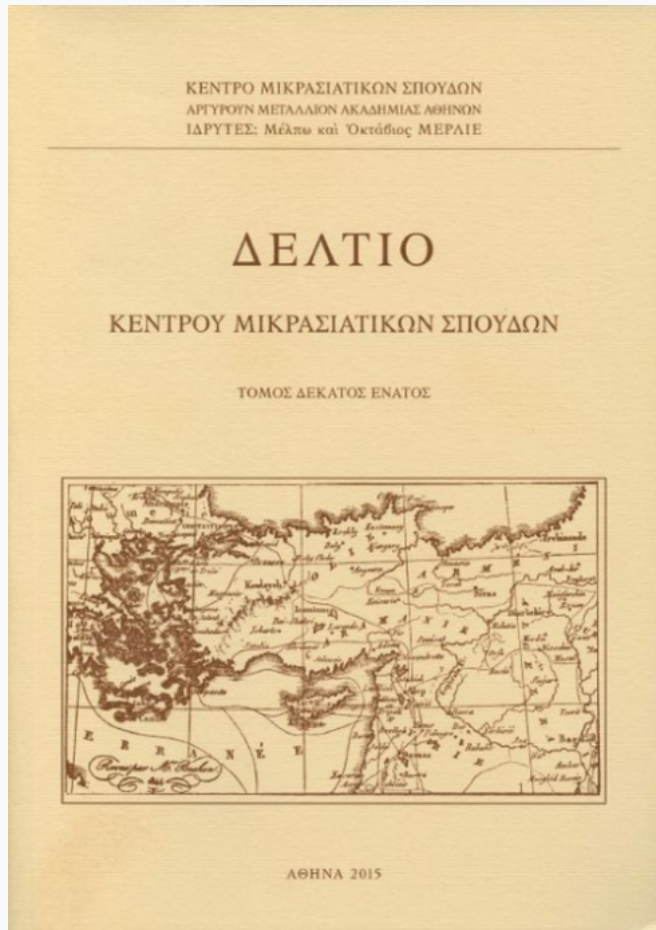


## Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 19 (2015)



### Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου: Βιογραφικά και Εργογραφία

*Μ. Γ. Σακελλαρίου*

doi: [10.12681/deltiokms.310](https://doi.org/10.12681/deltiokms.310)

Copyright © 2015, Μ. Γ. Σακελλαρίου



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### Βιβλιογραφική αναφορά:

Σακελλαρίου Μ. Γ. (2015). Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου: Βιογραφικά και Εργογραφία. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 19, 21–32. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.310>

Μ. Γ. Σακελλαρίου

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ: ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

### *Οικογενειακά στοιχεία*

Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1912 (1/14 Φεβρουαρίου). Βαφτίστηκε Μιχαήλ-Ανδρέας. Σύζυγός του η Αγνή Ξενάκη<sup>1</sup>, αρχαιολόγος (1922-1995).

Οι γονείς του ήταν ο Βασίλειος Σακελλαρίου και η Μαίρη, το γένος Αγγελακοπούλου. Νεώτεροι αδελφοί του ο Γεώργιος (1915-2009) και ο Κωνσταντίνος (1920-2003).

Ο παππούς του Μιχαήλ Γ. Σακελλαρίου ήταν διδάκτωρ της Νομικής και σταδιοδρόμησε ως αρθρογράφος και εκδότης εφημερίδων της Πάτρας. Υπήρξε διακεκριμένος δημοσιογράφος και σφοδρός επικριτής του βασιλέα Γεωργίου Α΄ – εξορίστηκε στην Κορσική το 1917 μετά τη δημοσίευση ενός άρθρου υπό τον τίτλο «Αντί ολίγων πλίνθων» στην εφημερίδα *Πελοπόννησος* των Πατρών.

Γιαγιά του η Μαρία, το γένος Μαργέλου, ήταν εγγονή του Γεωργίου Λογοθέτη Λυκούργου της Σάμου (1772-1850). Ο αρχιεπίσκοπος Σύρου Αλέξανδρος Λυκούργος (1827-1875), ο οποίος διετέλεσε και καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού Πανεπιστημίου, ήταν αδελφός της μητέρας της, Κλεοπάτρας Λυκούργου.

Η Ελένη Μαργέλου, αδελφή της γιαγιάς του, είχε παντρευτεί τον γιο του Στρατηγού Μακρυγιάννη, Κίτσο. Η κόρη τους Κατερίνα ήταν σύζυγος του Γεωργίου Μαλτέζου, Καθηγητή του ΕΜΠ, αδελφού του Ακαδημαϊκού και Καθηγητού Φυσικής του ΕΚΠΑ, Κ. Μαλτέζου. Εγγονός τους ο Κίτσος Μαλτέζος, που δολοφονήθηκε το 1944.

---

1. «Αγνή Ξενάκη-Σακελλαρίου», Προσωρινό βιογραφικό της Συντακτικής Επιτροπής του «Παλιμνήστου», *Παλιμνήστον*, Περίοδος Β΄, Ηράκλειον 1994-95, τ. 14/15, σ. 251-258. Συγγραφέας ο Μ.Β.Σ., σύμφωνα με μαρτυρία του ανιψιού του Μιχαήλ Γ. Σακελλαρίου.

Η Ειρήνη Μαργέλου<sup>2</sup>, δεύτερη αδελφή της γιαγιάς του, συγκέντρωσε και τακτοποίησε το αρχείο των Λυκούργων και το παρέδωσε στον πατέρα του, Βασίλειο<sup>3</sup>.

### Σπουδές και τίτλοι

Φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του ΕΚΠΑ, 1928-1932. Διετέλεσε βοηθός των Ν. Α. Βέη και Γ. Αναγνωστόπουλου. Πτυχιούχος της Φιλοσοφικής τον Δεκέμβριο του 1933 με βαθμό «άριστα».

Μετά τις πτυχιακές εξετάσεις εξακολούθησε να μετέχει στο φροντιστήριο του Ν. Α. Βέη, καθώς και στο φιλοσοφικό φροντιστήριο του Κ. Τσάτσου.

Υπότροφος του Βρετανικού Συμβουλίου, 1945-1946, επίτιμος υπότροφος του Γαλλικού Κράτους, 1950-1951, stagiaire & attaché de recherches, Centre National de la Recherche Scientifique, 1951-1954.

Κατά τα έτη 1950-1954 παρακολούθησε στη Σορβόνη μαθήματα αρχαίας ελληνικής ιστορίας, για φοιτητές και πτυχιούχους υποψηφίους agrégés των Καθηγητών Α. Aymard και Ρ. Demargne, καθώς και στο College de France, τις παραδόσεις επιγραφικής και νομισματικής του L. Robert.

Κάτοχος διδακτορικού της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης με το βαθμό «άριστα» (1940) [*Τα Πολιτεύματα και η διοικήσεις της Σάμου κατά την Επανάστασιν*] και γαλλικού κρατικού διδακτορικού διπλώματος (doctorat d'Etat) με βαθμό très honorable (1956) [*La migration grecque en Ionie – thèse principale*], [*Etudes sur la répartition des tribus helléniques dans la Grèce mycénienne. I La documentation dialectale – thèse complémentaire*].

---

2. Η Ειρήνη φιλοξενείτο στο σπίτι της αδελφής της Ελένης έως το 1916. Κατόπιν έμεινε στην οικία Καλλισπέρη, στη γωνία Παρδενώνος και Καλλισπέρη. Εκεί την συνάντησε τον Φεβρουάριο του 1923 ο, μαθητής τότε, ακαδημαϊκός Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος με την οικογένειά του, όταν είχαν έλθει πρόσφυγες από τη Σμύρνη. Ο ίδιος, στο βιβλίο του *Αναπολήσεις* (τόμ. Α, σ. 41), γράφει πως θυμάται «μια Κυρία, απόγονο του Λυκούργου, του Αρχηγού των Σαμίων στην Επανάσταση του 1821».

3. Βλ. Μ. Σακελλαρίου, «Αρχείο Αλεξάνδρου Λυκούργου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 76 (2001), σ. 87-103.

*Διδακτική δράση*

Εργάσθηκε ως εκπαιδευτικός στο «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον» κατά τα σχολικά έτη 1936-1944, 1946-1950, 1956-1959.

Επίσης, εδίδαξε στη Σχολή Ελευθέρων Σπουδών του μορφωτικού συλλόγου «Αθήναιον», του οποίου υπήρξε ιδρυτικό μέλος:

1946-1947: Εισαγωγή στη νέα ελληνική ιστορία (20 μαθήματα).

Εισαγωγή στην αρχαία ελληνική ιστορία (10 μαθήματα).

1947-1948: Αρχαία ελληνική ιστορία έως τα μηδικά (40 μαθήματα).

1948-1949: Αρχαία ελληνική ιστορία από τα μηδικά έως τα μέσα του 4ου αιώνα (40 μαθήματα).

1949-1950: Αρχαία ελληνική ιστορία από τα μέσα του 4ου αιώνα έως τα μέσα του 3ου (40 μαθήματα).

1954-1955: Η καταγωγή των αρχαίων Ελλήνων (10 μαθήματα).

Λαοί και πολιτισμοί της Μικράς Ασίας (10 μαθήματα).

1958-1959: Σπάρτη, κράτος και κοινωνία (10 μαθήματα).

Κατά τα έτη 1942-1944 άσκησε ομάδα νεώτερων πτυχιούχων και φοιτητών στη χρήση των πηγών.

Το 1959 εκλέχθηκε και το 1960 διορίσθηκε τακτικός καθηγητής της Αρχαίας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, θέση από την οποία απομακρύνθηκε το 1967 από τη Δικτατορία και στην οποία επανήλθε το 1974. Από το 1970 έως το 1975 δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Lyon II. Συνταξιοδοτήθηκε το 1979.

## ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

*Φροντιστηριακές εργασίες (Σώζονται τα χειρόγραφα)*

«Βησσαρίωνος επισκόπου Νικαίας, *Τραπεζούντος εγκώμιον*» [δεύτερο έτος, 1929-1930, βλ. *ΘΝΕΙ (Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας)*, σ. 811].

«*Ιωάννης ο Αξούχος, Μέγας Δομέστικος*» (τρίτο έτος, 1930-1931). Η εργασία αυτή παρουσιάστηκε στο φροντιστήριο του Κ. Άμαντου (βλ. *ΘΝΕΙ*, σ. 811-814).

«*Κριτική των πηγών περί της ανακτήσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Ελλήνων διά του Αλεξίου Στρατηγοπούλου τω 1261*» (1931, βλ. *ΘΝΕΙ*, σ. 814).

«Ο Αλέξανδρος Λυκούργος και η κατά του Πανσλαβισμού δράσις αυτού» (δημοσιεύθηκε με πρωτοβουλία του Ν. Α. Βέη στο *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, VIII, 1931, σ. 245-260).

#### Α'. Αυτοτελή έργα

1. *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν*, (*Texte und Forschungen zur Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher*, 33), Αθήνα 1939, σ. η' + 304. Δεύτερη έκδοση βελτιωμένη και επαυξημένη, Ηρόδοτος, 2012, σ. 436.
2. *La migration grecque en Ionie*, Collection de l'Institut Français, d'Athènes, 17, Athènes 1958, σ. XX + 568 και 5 χάρτες (ανατύπωση 2008).
3. *Corintha and Cleonaea* (*Ancient Greek Cities*, αρ. 3), 1971, σ. XXIX + 217, δύο επίμετρα και βιβλιογραφία με χωριστή σελίδωση, 1-19, 1-63, 1-11, πίνακες 7, σχέδια 55, χάρτες 46. Συνεργασία με Ν. Φαράκλα.
4. *Μεγαρίς, Αιγόςθρα, Ερένεια* (*Ancient Greek Cities*, αρ. 14), 1972, σ. XXVI + 80, επίμετρα και βιβλιογραφία με χωριστή σελίδωση, 1-5, 1-10, 1-4, 1-10, πίνακες 6, χάρτες 41. Συνεργασία με Ν. Φαράκλα.
5. *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 350, με 7 χάρτες έγχρωμους.
6. *Les Proto-Grecs*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, σ. 287, με 6 έγχρωμους χάρτες.
7. *The Polis-State. Definition and Origin*, *Μελετήματα* 4, Αθήνα 1989, σ. 510. Ελληνική μετάφραση: *Πόλις. Ένας τύπος Αρχαίου Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1999, ανατύπωση 2007, σ. 459.
8. *Between Memory and Oblivion, The Transmission of Early Greek Historical Traditions*, *Μελετήματα* 12, Αθήνα 1990, σ. 267, πίνακες 4.
9. *Η αθηναϊκή δημοκρατία*, Ρέθυμνο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999, σ. 659, 2η έκδοση, 2000, σ. XXIV + 659, 3η έκδοση 2004, σ. 661, 4η έκδοση 2008, σ. 661.
10. *Ethnè grecs à l'âge du Bronze*, Vol. I, *Introduction-Abantes-Epéens*, Vol. II, *Etoliens-Thessaliens-Conclusions*, *Μελετήματα* 47, Αθήνα 2009, τόμ. I-II, σ. 850.

11. *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2011, τόμ. Α+Β, σ. 953.
12. *Η απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, καταλύτης για την αποδιοργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης (24 Φεβρουαρίου-23 Μαΐου 1825)*, Ρέθυμνο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012, σ. 462.
13. *Ένας συνταγματικός δημοκράτης ηγέτης κατά την Επανάσταση του '21. Ο Γ. Λογοθέτης Λυκούργος της Σάμου (1772-1850)*, Ρέθυμνο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014, σ. 456.

*Β'. Άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων, συλλογικά έργα*

1. «Ο Αλέξανδρος Λυκούργος και η κατά του Πανσλαβισμού δράσις αυτού», *Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher*, VIII (1931), σ. 245-260. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 437-454.
2. «Το τέλος της επαναστάσεως της Σάμου», *Νέα Εστία*, XVI (1934), σ. 730-734. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 401-410.
3. «Η ανάκτησις της Πελοποννήσου υπό των Τούρκων εν έτει 1715», *Ελληνικά*, IX (1934), σ. 241-260. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 253-277.
4. «Χειρόγραφος έκθεσις περί της πολιορκίας και της αλώσεως των Χανίων υπό των Τούρκων, 1645», *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, XV (1938-1939), σ. 141-176. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Β, σ. 463-506.
5. “L’Hellénisme dans le Péloponnèse pendant la seconde Turcocratie”, *L’Hellénisme Contemporain*, 4ème année, Octobre 1939, Athènes, σ. 40-56.
6. «Τα πολιτεύματα και η διοίκησις της Σάμου κατά την επανάστασιν», *Αθηνά*, L, 1940, σ. 13-49. (Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.) Αναδημοσίευση ολόκληρου του αρχικού κειμένου *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 347-399.
7. «Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Ιστοριογραφίας», *Ελληνική Βιβλιοθήκη Αθηνών*, Ηρόδοτος, 1ος τόμος, Αθήνα, Εκδ. Δημητράκου, 1940, σ. 5-45.
8. «Ο Ηρόδοτος και το έργον του», στο ίδιο, 1940, σ. 47-122.
9. “Motive und Zielsetzung des herodoteischen Geschichtswerkes”, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, XV (1940), σ. 131-139.
10. «Το προοίμιον του Ηροδότου», *Αθηνά ΝΑ΄* (1941), σ. 57-65.

11. «Νεοελληνικές ιστορικές σπουδές, *Νέα Εστία* 33 (1943), σ. 26-31, 102-106, 158-162, 233-236, 290-295, 359-364, 435-440, 495-498, 548-552, 615-618, 804-813. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 17-139.
12. «Πηγές της νέας ελληνικής ιστορίας», *Νέα Εστία* 39 (1946), σ. 26-28, 106-109, 156-161, 234-236, 307-309. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 141-179.
13. «Τα αγγλικά Κρατικά Αρχαία και η Νέα Ελληνική Ιστορία», *Νέα Εστία* 39 (1946), σ. 654-656. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Β, σ. 457-462.
14. “L’Hellénisme et 1848”, *1848 dans le monde: Le printemps des peuples*, τόμ. Β, Paris, Les éditions du Minuit, 1948, σ. 320-352. Αναδημοσίευση σε μετάφραση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 411-436.
15. “Ιάσων, fleuve, dieu fluvial et éponyme des Ioniens”, *Mélanges Octave et Melpo Merlier*, τόμ. Β, Αθήνα 1956, σ. 311-322.
16. «Συμβολή στην ιστορία του φυλετικού συστήματος της Εφέσου», *Ελληνικά* 15 (1957), σ. 220-231.
17. «Ένα πρόβλημα της ομηρικής γεωγραφίας: τα όρια της χώρας των Επειών», *Πελοποννησιακά* 3 (1959), σ. 17-46, ένας χάρτης.
18. “Les Achéens”, *Atti del VIo Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protppstoriche*, Roma 1962, σ. 279-282.
19. “L’origine des Doriens”, *Actes du VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Prague 1966, τόμ. ΙΙ, σ. 855-858.
20. “Les tribus ioniennes-attiques”, *Europa, Studien zur Geschichte und Epigraphie der frühen Agais, Festschrift für Ernst Grumach*, 1967, σ. 294-302.
21. «Εφύρη μυχώ Άργεος ιπποδότιο», *Atti e memorie del Io Congesso Internazionale di Micenologia*, Ρώμη 1967, τόμ. Β, σ. 901-905, με ένα χάρτη.
22. «Γλωσσικές και εθνικές ομάδες», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1979, τόμ. Α, σ. 356-379. Και αγγλική μετάφραση.
23. «Μετακινήσεις ελληνικών φύλων”, 1125-800 π.Χ.»., ό.π., 1971, τόμ. Β, σ. 16-28. Και αγγλική μετάφραση.
24. «Τα ελληνικά κράτη από το 1100-800 π.Χ.»., ό.π., 1971, τόμ. Β, σ. 28-34. Και αγγλική μετάφραση.

25. «Πολιτεία οικονομία, κοινωνία 1100-800 π.Χ.», ό.π., 1971, τόμ. Β, σ. 34-43. Και αγγλική μετάφραση.
26. «Εξελίξεις και μετασχηματισμοί κατά τον Η΄ αιώνα π.Χ.», ό.π., 1971, τόμ. Β, σ. 43-65. Και αγγλική μετάφραση.
27. «Γενικά πλαίσια 700-480 π.Χ.», ό.π., 1971, τόμ. Β΄, σ. 204-220.
28. «Ο ελλαδικός κορμός και το Αιγαίο 700-560 π.Χ.», ό.π., 1971, τόμ. Β, σ. 221-270. Και αγγλική μετάφραση.
29. «Ο αποικιακός ελληνισμός: Σικελία και Μεγάλη Ελλάς», ό.π., 1971, τόμ. Β, σ. 270-275. Και αγγλική μετάφραση.
30. «Η κυρίως Ελλάς και το Αιγαίο από το 404-355 π.Χ. (εισαγωγή)», ό.π., 1972, τόμ. Γ<sub>1</sub>, σ. 316-318.
31. «Η μονοκρατορία της Σπάρτης 404-379 π.Χ.», ό.π., 1972, τόμ. Γ<sub>1</sub>, σ. 318-390.
32. «Παρακμή της Σπάρτης, παροδική άνοδος των Θηβαίων και των Αθηναίων 379-355 π.Χ.», ό.π., 1972, τόμ. Γ<sub>1</sub>, σ. 390-461.
33. «Θηβαίοι, Αθηναίοι, Μακεδόνες», ό.π., 1972, τόμ. Γ<sub>2</sub>, σ. 9-33.
34. «Ο Φίλιππος γίνεται ηγεμών των Ελλήνων», ό.π., 1972, τόμ. Γ<sub>2</sub>, σ. 36-95.
35. «Πολιτεία, οικονομία, κοινωνία 336-200 π.Χ.», ό.π., 1973, τόμ. Δ, σ. 464-516.
36. «Επίλογος: τα βαθύτερα αίτια της υπαγωγής των ρωμαϊκών κρατών στη ρωμαϊκή κυριαρχία», ό.π., 1974, τόμ. Ε, σ. 246-251.
37. «Οικονομία και κοινωνία, 148 π.Χ.-284 μ.Χ.», ό.π., 1974, τόμ. ΣΤ, σ. 84-109.
38. «Οι αρχαίες δρασκείες και η προχριστιανική δρασκευτικότητα», ό.π., 1974, τόμ. ΣΤ΄, σ. 492-519.
39. «Ο ελληνισμός μπροστά σε νέα εξωτερική κρίση», Λόγος που εκφωνήθηκε την 28η Οκτωβρίου 1976 στο ΑΠΘ. 1976, έκδοση ΑΠΘ. Αναδημοσίευση ΘΝΕΙ, τόμ. Β, σ. 751-765.
40. “Du nouveau, des répétitions (nécessaires) et des questions (inévitables) à propos de la migration grecque en Ionie”, *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Άγκυρα 1978, σ. 143-164.
41. “Quelques questions relatives à la colonisation eubéenne en Occident”, *Gli Eubei in Occidente, Atti del diciottesimo congresso di studi sulla Magna Grecia, Taranto 8-12 ottobre 1978*, Νάπολη 1979, σ. 9-36.

42. “Les hectémores”, *Terre et paysans dépendants dans les sociétés antiques*, Colloque international tenu à Besançon les 2 et 3 Mai 1974, Παρίσι 1979, σ. 99-113.
43. “La situation politique en Attique et en Eubée de 1000 à 700 avant J.-C.”, *Revue des Etudes Anciennes*, 88/89, 1976/1977, σ. 11-21.
44. «Ο συσχετισμός των δυνάμεων», Λ. Λουκοπούλου, Μ. Χατζόπουλος (επιμ.), *Φίλιππος, βασιλεύς των Μακεδόνων*, Αθήνα 1980, σ. 112-127.
45. «Από την πανελλήνια ιδέα στην πανελλήνια πολιτική», Λ. Λουκοπούλου, Μ. Χατζόπουλος (επιμ.), *Φίλιππος, βασιλεύς των Μακεδόνων*, Αθήνα 1980, σ. 128-145.
46. “La Grecia continentale ed insulare nei secoli VIII e VII a. C.”, *Annuario della scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente*, vol. LIX, n. s. XLVIII, 1981, 17-27.
47. “Contribution à l’histoire archaïque de Sparte et d’Argos”, *Αρχαιογνωσία* 2 (1981), σ. 83-95.
48. «Οι κάτοικοι», Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Μακεδονία, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1982, σ. 46-63. Και μεταφράσεις αγγλική, γαλλική, γερμανική.
49. «Η διεπιστημονικότητα στον χώρο της ελληνικής και της ρωμαϊκής αρχαιογνωσίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 44-47 (1982), σ. 35-40.
50. «Η δέση του 1821 στην ελληνική ιστορία», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 58, τόμ. Β, (1983), σ. 252-268. Αναδημοσίευση *ΘΝΕΙ*, τόμ. Β, σ. 737-750.
51. “La migration des Aenianes”, *Aux origines de l’Hellénisme, La Crète et la Grèce*, Παρίσι 1984, σ. 173-180.
52. «Η πόλις-κράτος: παράγωγο και παράγων της αρχαίας ελληνικής ιστορίας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 59 (1984), σ. 93-110.
53. “A propos des Hieroi”, *Terra Antiqua Balcanica*, 11, 1985: *Studia in honorem Christo M. Danov*, σ. 381-386.
54. «Οι ορισμοί της πόλεως από τον Αριστοτέλη», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 60 (1985), σ. 267-289.
55. «Συμβολή στη μελέτη των αρχαίων ελληνικών αστικών οικισμών 1000-300 π.Χ.», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 61 (1986), σ. 129-140.
56. “Who Were the Immigrants”, G. Cadogan (ed.), *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*, Leiden 1986, σ. 125-137.

57. “Remarques sur les traditions grecques de haute époque”, *Ειλαπίνη, τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Νικόλαο Πλάτωνα*, Ηράκλειο 1987, σ. 473-478.
58. “Achéens et Arcadiens”, *The History of the Greek Language in Cyprus. Proceedings of an International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca, Cyprus, 8-13 September 1986*, Λευκωσία 1988, σ. 9-17.
59. “Recent Theories on the Origin of the Indo-Europeans in the Light of Date concerning the Proto-Greeks”, *Symposium on the Ethnogenesis of Peoples in S. E. Europe, Moscow, October, 1988, Acta Associationis Internationalis Terra Antiqua Balcanica*, VI (1991), σ. 180-186. Και: «Η καταγωγή των Ινδοευρωπαίων. Κριτική νέων θεωριών», Ίδρυμα Γουλανδρή-Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, *Διαλέξεις 1986-1989*, Αθήνα 1990, σ. 135-142.
60. “De l’ocre dans la tombe Γ du cercle B de Mycènes”, *Φίλια Έπη εις Γ. Ε. Μυλωνάν*, τόμ. Γ, Αθήνα 1989, σ. 15-18.
61. “A propos des mouvements migratoires de la péninsule balkanique vers l’Anatolie et le Lévant vers et après 1200 avant notre ère”, *Αριάδνη. Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης*, 5 (1989), σ. 33-38 (*Association Internationale d’Etudes du Sud-Est Européen, Bulletin*, XIX-XXIII, 1-2, 1993, σ. 7-12).
62. “Polis et cité; Etat-polis et Etat-cité”, *Mélanges Pierre Lévêque*, vol. 2, Paris 1989, σ. 375-377.
63. “Infiltrations balkaniques dans la péninsule helladique à l’HR III C.”, Μ. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ποικίλα, Μελετήματα* 10, 1990, σ. 115-132.
64. “Formes d’organisation sociale entre l’époque mycénienne et le Haur Archaisme”, D. Musti (ed.), *La transizione dal Miceneo a l’Alto Arcaismo Dal palazzo alla città, Roma, Marzo 1988*, Roma 1991, σ. 35-42.
65. “La typologie de la diaspora grecque”, J. M. Fossey (ed.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times, Montréal-Athens, April 1987*, I, Amsterdam 1991, σ. 15-24.
66. «Δυναμική της εδνεγεργίας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 67, τ. Β, 1992, σ. 198-255. Αναδημοσίευση σε ανεπτυγμένη μορφή, *ΘΝΕΙ*, τόμ. Α, σ. 181-249.

67. «Χαραυγή πολιτικής», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 67, τ. Β, 1992, σ. 797-807.
68. «Η Αθηναϊκή Δημοκρατία. Επέτειος και επικαιρότητα», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 67, τ. Β, 1992, σ. 686-698. Ανατύπωση *Νέα Εστία*, τόμ. 133ος, τ. 1572, 1993, σ. 8-16.
69. «Η εθνικότητα των Μακεδόνων», Γ. Μπαμπινιώτης (επιμ.), *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, Αθήνα, Ολκός, 1992, σ. 113-141.
70. «Ο Μέγας Αλέξανδρος και οι διάδοχοι», R. Ginouvès (επιμ.), *Η Μακεδονία από τον Φίλιππο Β΄ έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1993, σ. 60-74, 76-79. Επίσης, εκδόσεις αμερικανική, Princeton University Press, και γαλλική, CNRS.
71. «Το τέλος του βασιλείου της Μακεδονίας», ό.π., σ. 222-226.
72. “Riflessi delle strutture statali nei poemi omerici”, *Magna Grecia*, anno XXVII, n. 10/32 Ottobre-Dicembre 1993, σ. 1-6.
73. “L’idée du juste dans la pensée de Solon”, *Comptes rendus de l’Académie des Inscriptions et de Belles-Lettres*, Paris 1993, σ. 589-601.
74. «Άτομο και κοινωνία στην ελληνική αρχαιότητα», *Αντιχάρισμα στη μνήμη του καθηγητού Ιωάννου Κ. Παπαζαχαρίου*, τόμ. Β, Αθήνα 1994, σ. 841-855.
75. «Η κοινότητα των Αθηναίων και η Αθηναϊκή Δημοκρατία», *Η Αθηναϊκή δημοκρατία. Μελέτες για το πολίτευμα και την ιδεολογία των Αθηναίων*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα της Επιτροπής Ερευνών, Αθήνα 1995, τόμ. 2, σ. 11-31.
76. “Peut-on qualifier Pylos de ville?”, E. di Miro, L. Godart, A. Sacconi (eds), *Atti e memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma 1996, σ. 639-646.
77. “La démocratie athénienne et ses sources culturelles”, *Colloque international. Démocratie athénienne et culture, organisé par l’Académie d’Athènes en coopération avec l’UNESCO, 23, 24 et 25 Novembre 1992. Textes présentés par M. Sakellariou*, Athènes 1996, σ. 265-303.
78. “Le metropoleis delle colonie greche dell’Occidente”, G. Pugliese Carratelli (ed.), *I Greci in Occidente*, Bompiani, Milano 1996, σ. 177-188.
79. “The Middle and Late Bronze Age (Historical Survey: Economy, Society and the State”, with C. Doumas, in A. H. Dani, J. P. Mohen et al. (eds), *History of Humanity* (UNESCO), vol. II, 1996. σ. 152-154.

80. “Decline and Recovery”, A. H. Dani, J. P. Mohen et al. (eds), *History of Humanity* (UNESCO), vol. II, 1996. σ. 159-166.
81. «Παρατηρήσεις σε καινοτομίες στη νομοθετική λειτουργία της αθηναϊκής δημοκρατίας περί και μετά το 400 π.Χ.» / “Comments on the Legislative Procedures of the Athenian Democracy around and after 400 BC”, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 73 (1998), σ. 67-88.
82. “Athenian Democracy”, C. Bouras, M. B. Sakellariou, K. Staikos, E. Touloupa (eds.), *Athens*, Kotinos, 2001, σ. 88-105.
83. «Αρχείο Αλεξάνδρου Λυκούργου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 76 (2001), σ. 87-103. Αναδημοσίευση με προσθήκη ΘΝΕΙ, τόμ. Β, σ. 681-700.
84. «Πορίσματα ερευνών για τα ελληνικά φύλα (έθνη) κατά την εποχή του Χαλκού», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 76 (2001), σ. 169-239, 249-293, 322-352.
85. «Επιλογές από την αλληλογραφία Αλεξάνδρου Λυκούργου-Δημητρίου Βερναρδάκη», *Δελτίο Κέντρου Ερεύνης του Νεωτέρου Ελληνισμού*, 3 (2003), σ. 7-35. Αναδημοσίευση ΘΝΕΙ, τόμ. Β, σ. 701-733.
86. «Παρουσίαση εκδόσεως των Ολυμπιονικών του Πινδάρου, στο πρωτότυπο και μεταφράσεις σε επτά γλώσσες», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 79 (2004), σ. 237-240.
87. «Των Δωριέων κοιτίδα, γένεση και μετανάστευση», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 80 (2005), Μέρος Α΄, σ. 25-40, Μέρος Β΄, σ. 41-60.
88. «Μία φάση της ιστορίας του ονόματος Έλληνες (βάσει των Ησιοδείων γενεαλογικών αποσπασμάτων 5, 7, 9, 10, 10 (a), 162 και 234 (M-W))», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 81 (2006), σ. 65-72.
89. «Οι Αιολίδαι στο Ησιόδειο απόσπασμα 10 (a) M-W», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 81 (2006), σ. 73-84.
90. «Η αρχή της πόλεως και της μόνιμης αγοράς στην ελληνική αρχαιότητα», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 82 (2007), σ. 27-38.
91. «Πού και πώς δημιουργήθηκαν τα ξένα ονόματα για τους Έλληνες Yaupa και Graeci», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 82 (2007), σ. 171-182.
92. «Μ. Γ. Σακελλαρίου (1846-1919). Το περιβάλλον και η εποχή του», *Η Ελλάδα του Γεωργίου Α΄. Πολιτική κριτική του Μιχαήλ Γ. Σακελλαρίου στην κραυγή του εκπνέοντος Ελληνισμού (1910-1911)*, «Εισαγωγή», ΙΝΕ, ΕΙΕ, Βιβλιοθήκη Εγκυκλοπαίδειας Ελληνικού Τύπου, αρ. 2, Αθήνα 2009, σ. 13-47.

93. «Η προσωπικότητα του Γεωργίου Λογοθέτη Λυκούργου», *Πρακτικά Συνεδρίου, 1821. Σάμος και Επανάσταση. Ιστορικές προσεγγίσεις*. Σάμος 2010, ΓΑΚ, Αρχαία Νομού Σάμου, Αθήνα 2011, σ. 13-23.
94. «Κοινωνικοπολιτικοί αγώνες στη Σάμο (1801-1813)», *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2011, τόμ. Α, 5, σ. 279-345.
95. «Μάνθου Ιωάννου, Περί του περιφανούς και τρισαδλίου Μορέος το δρόνος και η αιχμαλωσία υπό των Αγαρηνών», *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2011, τόμ. Β, 12, σ. 507-580.
96. «Νέες πηγές για τους κοινωνικοπολιτικούς αγώνες Καλλικαντζάρων-Καρμανιόλων στη Σάμο», *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2011, τόμ. Β, 13, σ. 581-648 και 907-910.
97. «Οι τύχες των χειρογράφων των Απομνημονευμάτων και των Οραμάτων του Στρατηγού Μακρυγιάννη», *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2011, τόμ. Β, 14, σ. 649-680.
98. «Φοιτητικές και μεταφοιτητικές εμπειρίες (1928-1944). Συμβολή από υποκειμενική σκοπιά στην Ιστορία Μελετών της Νεοελληνικής Ιστορίας», *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2011, τόμ. Β, 20, σ. 789-853.

#### Γ'. Διεύθυνση συλλογικών έργων

1. *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1982.
2. *Ποικίλα* (= *Μελετήματα*, αρ. 10), 1990, σ. 533.
3. *Colloque international. Démocratie athénienne et culture. Organisé par l'Académie d'Athènes en coopération avec l'UNESCO (23, 24 et 25 Novembre, 1992)*, Αθήνα, 1996, σ. 344.
4. Συνεκδότης: *History of Humanity UNESCO*, vol. II, 1996.
5. *Athens. From the Classical Period to the Present Day (5th century B.C.- A.D. 2000)*, Athens, Kotinos, 2001, σ. 521.